

महाकवि भर्तृहरि विरचित

नीतिशतक

युनिट -4

नियत श्लोक नं- 46 थी 60

46 ક્ષીરેનાત્મગતોદકાય હિ ગુણા દત્તાઃ પુરા તેઽખિલાઃ
ક્ષીરે તાપમવેક્ષ્ય તેન પયસાં દયાત્મા કૃશાનો હૃતઃ ।
ગન્તું પાવકમન્મનસ્તદભવદ્-દૃષ્ટ્વા તુ મિત્રાપદં
યુક્તં તેન જલેન શામ્યતિ સતાં મૈત્રી પુનસ્ત્વીદૃશી ॥
દૂધે પહેલા પોતાના(મધુરતાદિ) બધાં ગુણો પાણીને
આપી દીધા.(અર્થાત્ તે પાણીમાં ભળી ગયું) પછી દૂધને
(પાત્રમાં) તાપથી બળતું જોઈને પાણીએ પોતાની જાતને
અગ્નિમાં બાળવા લાગી.(અર્થાત્ પહેલાં પાણી બાળવા
લાગ્યું) પછી મિત્ર એવા પાણીને બળતું જોઈ દૂધ અગ્નિમાં
ફૂટી પડવા તત્પર થયું. (અર્થાત્ દૂધ ઉભરાવા લાગે છે.)
છેવટે જળ (છંટકાવ રૂપી) સંયોગથી જ તે શાન્ત થાય છે.
સજ્જનોની મૈત્રી ખરેખર આવી હોય છે.

શબ્દાર્થઃ ક્ષીરેણ પુરા આત્મગત તે અખિલાઃ ગુણાઃ ઉદકાય
હિ દત્તાઃ- પહેલા પોતાના(મધુરતા વગેરે) બંધા ગુણો
પાણીને આપી દીધા. અર્થાત્ તે પાણીમાં ભળી ગયું. એટલે
કે જેવું દૂધ પાણીમાં ભળે કે તરત જ પાણી પણ દૂધ બની
જાય છે. તેમાં સ્નિગ્ધતા, મધુરતા, માખણ વગેરેની
સત્ત્વપૂર્ણતા વગેરે. ક્ષીરે તાપમ્ અવેક્ષ્ય તેન પયસા હિ
આત્મા કૃશાનો હૃતઃ- પછી દૂધને (પાત્રમાં) તાપથી બળતું
જોઈને પાણીએ પોતાની જાતને અગ્નિમાં બાળવા લાગી.
અર્થાત્ પહેલાં પાણી બાળવા લાગે છે અને પછી દૂધ બળે
છે. પણ દૂધની મિત્રતા પણ પ્રગાઢ છે. માટે તે હવે
પોતાના મિત્ર પાણીને બચાવવા પોતે અગ્નિમાં ફૂટી પડે
છે. એટલે કે દૂધ ઉભરા રૂપે અગ્નિમાં પડે છે અને અગ્નિ
હોલવાતાં પાણી બચી જાય એવું કાર્ય પાણી કરે છે.

મિત્રમ્ આપદં દૃષ્ટ્વા તત્(દુઘ્ધમ) તુ પાવકં(અગ્નિમ્)
ગન્તુમ્ ડન્મનઃ અભવત્ - મિત્ર એવા પાણીને બળતું જોઈ
દૂધ અગ્નિમાં ફૂટી પડવા તત્પર થયું. ડન્મનઃ-
તત્પર, તલપાપડ, ઉતાવળું. અર્થાત્ દૂધ ઉભરાવા લાગે
છે. તેન જલેન યુક્તં પુનઃ શામ્યતિ- છેવટે જળ (છંટકાવ
રૂપી) સંયોગથી જ તે શાન્ત થાય છે. સતાં મૈત્રી તુ ઈદૃશી
ભવતિ - સજ્જનોની મૈત્રી ખરેખર આવી હોય છે. સંસારમાં
આપણે સૌ કૃષ્ણ-સુદામા અને દુર્યોધન-કર્ણની મૈત્રીની
વાત કરીએ છીએ. પરંતુ ભર્તૃહરિ આપણને વ્યવહારિક
ઉદાહરણ આપીને મૈત્રીની મહત્તા સમજાવે છે. કવિનું
અવલોકન અને ચિંતન ભેગું થઈને એક નવું જ
વિચારમૌકતિક આપે છે.

સજ્જનોની મૈત્રી દૂધ અને પાણી જેવી છે. મુશ્કેલીના સમયે પરસ્પરની મદદ આવે છે અને જીવન-મરણ સાથે જંગ ખેલીને પણ મિત્રતા નિભાવે છે. ગુજરાતીમાં એક સુંદર દોહરો આ વાતને સમર્થન આપે છે. જેમ કે

હંસા પ્રીતિ ક્યાંયની ને વિપત પડે ઉડી જાય,
પણ સાચી પ્રીતિ સેવાળની જળ ભેગી સુકાય.
આમ, ઉત્તમ એવી મિત્રતાનું આ અનુપમ વ્યવહારિક ઉદાહરણ છે. આજ કાલનો યુવાવર્ગ ઓગસ્ટના પ્રથમ રવિવારે કેવળ હાથે દોરા-ધાગા બાંધીને પોકળ હરખથી હરખાય છે. પરંતુ ખરેખર તેમણે આવી સાચી મિત્રતાને જાણવી અને માંણવી જોઈએ. આ શ્લોકમાં શાર્દૂલવિક્રીડિત છન્દ છે.

47. स्वल्पं स्नायवसावशेषमलिनं निर्मांसमप्यस्थि गोः
श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न तु तत्तस्य क्षुधाशान्तये ।
सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं
सर्वः कृच्छ्रगतोपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ॥

સ્નાયુ અને ચરબીના અવશેષથી મલિન, માંસ
વગરના અને અત્યંત નાના બળદના હાડકાને
પામીને શ્વાન સંતોષ પામે છે. પણ તે તેની ભૂખ
શાન્ત કરી શકતો નથી. સિંહ નજીક આવેલા
શિયાળને છોડીને હાથીને હણે છે. મુશ્કેલીમાં હોવા
છતાં દરેક મનુષ્ય પોતાના સત્ત્વને અનુરૂપ ફળની
ઇચ્છા રાખે છે.

शब्दार्थः स्नायु-वसा-अवशेषमलिनम् – स्नायु अने
चरबीना अवशेषथी मलिन, वसा-चरबी, निर्-मांसम्
गोः स्वल्पम् अस्थि लब्ध्वा श्वा परितोषम् एति- मांस
वगरना अने अत्यंत नाना बलना हाडकाने पाभीने
श्वान संतोष पाभे छे. न तु तत् तस्य क्षुधाशान्तये- पशु ते
तेनी भूष शान्त करी शकती नथी. सिंहः अङ्कम् आगतम्
जम्बुकम् अपि त्यक्त्वा द्विपं निहन्ति- सिंह नञ्क
आवेला शियाणने छोडीने हाथीने हण्णे छे. कच्छगतः अपि
सर्वः जनः सत्त्वानुरूपं फलम् वाञ्छति- मुश्केलीमां होवा
छतां दरेक मनुष्य पोताना सत्त्वने अनुरूप इणनी छच्छ
राभे छे. कच्छगतः अपि- मुश्केलीमां होवा छतां, (द्विपम् -
हाथी अने द्वीपम्-बेट) अस्मिन् शोल्के शार्दूलविक्रीडितः

छन्दः

48 पापान्निवारयति योजयते हिताय
गुह्यं च गुह्यति गुणान्प्रकटीकरोति ।
आपद्गतं च न जहाति ददाति काले
सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥

(साथो मित्र) पाप(કરવા)માંથી અટકાવે છે,
હિતકાર્યમાં જોડે છે, ન કહેવા જેવી વાતોને
છૂપાવે છે, ગુણોને જાહેર કરે છે, અરે !
મુશ્કેલીમાં છોડીને ચાલ્યો જતો નથી, સમય
આવે (જરૂરી વસ્તુઓ) આપે છે, આ બધાં
સાચા મિત્રનાં લક્ષણો સજ્જનોએ કહ્યાં છે.

શબ્દાર્થઃ પાપાત્ નિવારયતિ-(સા ચો મિત્ર)
પાપ(કરવા)માંથી અટકાવે છે, યોજયતે હિતાય-
હિતકાર્યમાં જોડે છે, ગુહ્યં ચ ગુહ્યતિ- અન્ય લોકોને ન
કહેવા જેવી મિત્રની વાંતોને છૂપાવે છે, ગુણાન્
પ્રકટીકરોતિ- ગુણોને જાહેર કરે છે, આપદગતં ન જહાતિ-
અરે ! મુશ્કેલીમાં છોડીને ચાલ્યો જતો નથી, દદાતિ કાલે-
સમય આવે ધનાદિ જરૂરી બધી જ વસ્તુઓ આપે છે,
સન્મિત્ર-લક્ષણમ્ ઇદમ્ પ્રવદન્તિ સન્તઃ- આ બધાં સાચા
મિત્રનાં લક્ષણો સજ્જનોએ કહ્યાં છે. આજકાલના
શેરીમિત્રો અને રસ્તે મળતા તાળીમિત્રો કરતાં ઉપર્યુક્ત
પ્રકારનો એકાદ સાચો મિત્ર પેલા એકસો તાળીમિત્રો કરતાં
પણ વધારે ઉપકારક છે. આ શ્લોકમાં વસન્તતિલકા
છન્દ છે.

49. मृगमीनसज्जनानां
तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम् ।
लब्धकधीवरपिशना
निष्कारणवैरिणां जगति ॥

જગતમાં હરણ, માછલી અને સજ્જનો
ક્રમશઃ ધાસ, પાણી અને સંતોષથી
નિર્વાહ કરનારા હોય છે. પરંતુ તેમના
અનુક્રમે શિકારી, માછીમાર અને દુર્જનો
અકારણ વૈરી(દુશ્મન) બનેલા છે.

શબ્દાર્થ: જગતિ- જગતમાં, મૃગ-મીન-સજ્જન- હરણ, માછલી અને સજ્જન, તુળ-જલ-સંતોષ- ધાસ, પાણી અને સંતોષ વિહિતવૃત્તીનામ્- નિર્વાહ ચલાવનારાં, લ્બ્ધક- શિકારી, ધીવર- માછીમાર, પિશન- દુર્જન, નિષ્કારણ- વૈરિણ:- અકારણ વૈરી(દુશ્મન) બનેલા છે. અહીં કવિએ પૃથ્વીના ત્રણ મોટા આયામોનાં ત્રણ ભિન્ન ભિન્ન સત્ત્વોનાં ઉદાહરણ આપીને સજ્જન- દુર્જનનોની વૃત્તિઓનો ભેદ બતાવ્યો છે. એક તરફ સમાજમાં રહેતો દુર્જન મનુષ્ય છે. જે સદાયે અકારણ સજ્જનોનો શત્રુ બનીને વર્તે છે. બીજી તરફ જળમાં રહેતી માછલીનો પણ પેલો દુર્જન જ શત્રુ બન્યો છે. અરે ! જંગલમાં રહેતા હરણનો શત્રુ પણ પેલો દુર્જન વ્યક્તિ જ છે. આમ, જળ, જંગલ કે જીવન કોઈપણ સ્થાને દુર્જનજ સૌને નડતરરૂપ બને છે. આ શ્લોકમાં આર્યા ઇન્દ છે.

50 મૌનાન્મુકઃ પ્રવચનપટુશ્ચાટુલો જલ્પાકો વા
ધૃષ્ટઃ પાર્શ્વે વસતિ ચ તદા દૂરતશ્ચાપ્રગલ્ભઃ ।
ક્ષાન્ત્યા ભીરુર્યદિ ન સહતે પ્રાયશો નાભિજાતઃ
સેવાધર્મઃ પરમગહનો યોગિનામપ્યગમ્યઃ ॥

ચાકરી(નોકરી) કરનાર જો મૌન ધરે તો તે
મૂંગો ગણાય છે, જો બોલે તો વાચાળ કે ચાડિયો, જો
સ્વામી પાસે રહે તો ધૃષ્ટ(નિર્લજ્જ) અને દૂર રહે તો
અણઘણ(આવડત વિનાનો), જો ક્ષમા રાખે તો
ડરપોક અને જો સહનશીલ ન બને તો મૂર્ખ કે નીચા
કુળનો મનાય છે. માટે સેવાધર્મ(નોકરી) અત્યંત
કઠિન છે. જેને યોગીઓ પણ જાણી શક્યા નથી.

શબ્દાર્થઃ (યદિ કર્મકરઃ સ્વકીય કાર્યક્ષેત્રે) જો
કર્મચારી- નોકરી કરનાર પોતાના નોકરીના સ્થાને
મૌનાન મુકઃ (મૌનં ધારયતિ તદા જનાઃ તસ્મૈ મુકઃ
કથયન્તિ)- મૌન ધરે તો તે મૂંગો ગણે છે, પ્રવચને
(યદા) પટુઃ તદા ચાટુલઃ જલ્પાકઃ વા(કથયતિ)- જો
બોલે તો વાચાળ કે ચાડિયો કહે છે. (યદિ નૃપસ્ય વા
સ્વામીનઃ) પાર્શ્વે વસતિ તદા ધૃષ્ટઃ દુરતઃ ચ
અપ્રગલ્ભઃ- જો સ્વામી પાસે રહે તો ધૃષ્ટ(નિર્લજ્જ)
અને દૂર રહે તો આણધણ(આવડત વિનાનો) (યદિ)
ક્ષાન્ત્યા (જીવતિ તદા) મીરુઃ - જો ક્ષમા રાખે તો
ડરપોક મનાય છે.

यदि न सहते प्रायशः न अभिजातः जो सहनशील न
बने तो मूर्ख के नीचा दुलानो मनाय छे.
(अन्ततोगत्वा) सेवाधर्मः- नोकरिनो के कोषपण
प्रकारनी सेवानो धर्म, परमगहनः- अत्यंत मुश्केल
छे अथवा अत्यंत कठिन छे. योगिनाम् अपि
अगम्यः – जे योगीओथी पण न जाएँ शकय अेवो
छे. आ श्लोकमां मन्दाकांता छन्द छे. जो भर्तृहरि
दसमी के अगियारमी सटीमां सेवाधर्म के नोकरि
करवा विशे आवुं कहेता होय तो आजे तो नोकरि
अनिकघणी कठिन होय अे बाबत स्वयंस्पष्ट छे.

52 एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थं परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थमदयमभूतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
तेऽमी मानसैराक्षसा परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये
ये निघ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥
જેઓ સ્વાર્થ છોડીને પરોપકાર કરે છે તેઓ સાચા સત્પુરુષ
કહેવાય છે. જેઓ સ્વાર્થને વાંધો ના આવે તે રીતે
પરોપકાર કરે છે તેઓ મધ્યમ પુરુષો છે. જેઓ પોતાના
સ્વાર્થ માટે પારકાના હિતનો નાશ કરે તે તો મનુષ્યોમાં
રાક્ષસો છે. (અને વળી) જે અકારણ પારકાના હિતનો નાશ
કરે તે લોકો કોણ છે? એ અમે જાણતા નથી. (અર્થાત્- એવા
લોકો તો અધમાધમ, નિંદ્ય અને રાક્ષસોથી પણ
નીચકોટિના છે.)

52 शब्दार्थः ये स्वार्थं परित्यज्य पर- अर्थघटकाः एते सत्पुरुषाः-
જેઓ સ્વાર્થ છોડીને પરોપકાર કરે છે તેઓ સાચા સત્પુરુષ કહેવાય
છે. ये स्वार्थ-अविरोधेन परार्थम् उद्यमभृतः ते सामान्याः- જેઓ
સ્વાર્થને વાંધો ના આવે તે રીતે પરોપકાર કરે છે તેઓ મધ્યમ
પુરુષો છે. ये स्वार्थाय परहितं निघ्नन्ति ते अमी मानुषराक्षसाः-
જેઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે પારકાના હિતનો નાશ કરે તે તો
મનુષ્યોમાં રાક્ષસો છે. ये परहितं निरर्थकं निघ्नन्ति ते के वयं न
જાનીમહે- જે અકારણ પારકાના હિતનો નાશ કરે તે લોકો કોણ છે?
એ અમે જાણતા નથી. અર્થાત- એવા લોકો તો અધમાધમ અને
નિંદ્ય છે. એટલે કે રાક્ષસોથી પણ અધમ અને નીચકક્ષાના કહેવાય
છે. કવિના મતે મોટા દાંત, હાથ, પગ કે લાંબા વાળ –નખ હોય એને
જ રાક્ષસ કહેવાય એવું નથી. પણ જેઓ અકારણ કોઈનું અહિત જ
કર્યા કરે છે તેઓ મનુષ્યના રૂપે હોવા છતાં રાક્ષસો જ છે. આ
શ્લોકમાં શાર્દૂલવિક્રીડિત ઇન્દ છે.

53. दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयः भवन्ति वित्तस्य
यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ।।
अनुवादः दान, भोग અને નાશ એ ધનની ત્રણ
ગતિઓ છે. જે આપતો નથી કે ભોગવતો નથી,
તેની ત્રીજી ગતિ (નાશ) થાય છે.

સંસારમાં ધનની પ્રધાનતા તો સર્વદા છે. પણ આ ધનની
ત્રણ ગતિઓ કહી છે. એક ઉત્તમ ગતિ એટલે દાન કરવું.
બીજી ગતિ છે સંસારન સઘળા ભોગ ભોગવવા. એટલે કે
વ્યવહારિક કાર્યો કરવાં. પરંતુ જે દાન આપતો નથી કે
પોતે ભોગવતો પણ નથી, તેના તે ધનની તો ત્રીજી ગતિ
એટલે નાશ જ થાય છે.

54. यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः
स पण्डितः स श्रुतवान्गणज्ञः ।
स एव वक्ता स च दर्शनीयः
सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते ॥

જેની પાસે ધન છે, તે પુરુષ કુલીન, તે જ પંડિત, તે જે ગુનવાન, તે જ ગુણ જાણનાર અને વક્તા છે અને તે જ દર્શનીય છે. કારણ કે, બધા ગુણો સોના(ધન)ના આશ્રયે રહેલા છે.
(अस्मिन् शोल्के उपजाति छन्दः)

55. જયન્તિ તે સુકૃતિનો રસસિદ્ધાઃ કવીશ્વરાઃ ।

નાસ્તિ યેષાં યશઃકાયે જરામરણજં ભયમ્ ॥

જેમના યશરૂપી શરીરને ઘડપણ અને મૃત્યુનો ભય હતો નથી, તેવા પુણ્યાત્મા અને રસનિરૂપણમાં સિદ્ધહસ્ત શ્રેષ્ઠ કવિઓ જય પામે છે.

(શબ્દાર્થઃ યેષાં યશઃકાયે જરામરણજં ભયમ્ નાસ્તિ- જેમના યશરૂપી શરીરને ઘડપણ અને મૃત્યુનો ભય હતો નથી, તે સુકૃતિનઃ રસસિદ્ધાઃ કવીશ્વરાઃ જયન્તિ - તેવા પુણ્યાત્મા અને રસનિરૂપણમાં સિદ્ધહસ્ત શ્રેષ્ઠ કવિઓ જય પામે છે. સુકૃતિનઃ- જેમનાં સારાં કર્મો છે તેવા, પુણ્યશાળી એવા. આ અનુષ્ટુપ છન્દ છે.

56. लाङ्गलचालनमधश्चरणावपातम्
भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।

श्वा पिण्डस्य कुरुते गजपुङ्गवस्तु
धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥

ફૂતરું ખાવા આપનારની આગળ પૂછડું હલાવે છે, પગમાં નીચે પડે છે અને જમીન પર પડીને મુખ અને પેટ બતાવે છે. પણ ઉત્તમ હાથી તો ગંભીરતાથી જુએ છે અને અનેક મધુર વચનો પછી જ (કોળિયો) ખાય છે. શબ્દાર્થ: શ્વા પિણ્ડસ્ય (અગ્રે) લાઙ્ગલ-ચાલનમ્- ફૂતરું ખાવા આપનારની આગળ પૂછડું હલાવે છે, લાઙ્ગલ- પૂછડું, અધઃ ચરણૌ અવપાતમ્ એવં ભૂમૌ નિપત્ય વદન- ઉદરદર્શનં ચ- પગમાં નીચે પડે છે અને જમીન પર પડીને મુખ અને પેટ બતાવે છે. ગજપુઙ્ગવઃ તુ ધીરં વિલોકયતિ ચાટુશતૈઃ ચ ભુઙ્ક્તે- પણ ઉત્તમ હાથી તો ગંભીરતાથી જુએ છે અને અનેક મધુર વચનો પછી જ (કોળિયો) ખાય છે. (અસ્મિન્ શોલ્કે વસન્તતિલકા છન્દઃ)

૦૭. રાજન્ દુધુક્તાસ યાદ ક્ષાતધનુમતા
તેનાદય વૅત્સમિવ લોકમમં પૅષાણ ।
તસ્મિંશ્ચ સમ્યગનિશં પરિપૅષ્યમાણે
નાનાફલૅઃ ફલતિ કલ્પલતેવ ભૂમિઃ ॥

હે રાજા ! જો આ પૃથ્વીરૂપી ગાયને દોહવા
ઇચ્છતો હોય તો આજથી પ્રજાનું
વાછરડાની જેમ પોષણ કર. તે(પ્રજા)નું
સારી રીતે પાલનપોષણ કરવામાં આવે
ત્યારે જ ધરતી કલ્પલતાની માફક વિવિધ
પ્રકારનાં ફળ આપે છે.

શબ્દાર્થઃ રાજન્ - હે રાજા ! યદિ ક્ષિતિધેનુમ્
અતાં દુધક્ષસિ તેન અદ્ય વત્સમ ઇવ અમં લોકમ્
પષાણ- જો આ પૃથ્વીરૂપી ગાયને દોહવા
ઈચ્છતો હોય તો આજથી પ્રજાનું વાછરડાની
જેમ પોષણ કર. તસ્મિન્ સમ્યગ્ અનિશં
પરિપોષ્યમાણે કલ્પલતા ઇવ ભૂમિઃ નાનાફલૈઃ
ફલતિ- તે(પ્રજા)નું સારી રીતે પાલનપોષણ
કરવામાં આવે ત્યારે જ ધરતી કલ્પલતાની
માફક વિવિધ પ્રકારનાં ફળ આપે છે. આ
વસન્તતિલકા છન્દ છે.

58. सत्याऽनृता च परुषा प्रियवादिनी च
हिंसा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या ।
नित्यव्ययां प्रचुरनित्यधनागमा च
वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥

ગણિકાની જેમ રાજનીતિ અનેક રૂપોવાળી છે. જેમ કે,
તે સાચી અને જૂઠી છે. કઠોર અને મધુર વાતો કરનારી છે.
હિંસક અને દયાળુ છે. લોભી અને ઉદાર છે. સદા વ્યય
કરનારી અને હંમેશા પુષ્કળ ધન કમાનારી છે.

शब्दार्थः वेश्याङ्गना इव नृपनीतिः अनेकरूपा- ગણિકાની જેમ
રાજનીતિ અનેક રૂપોવાળી છે. ચ અનૃતા પરુષા ચ પ્રિયવાદિની-
સાચી અને જૂઠી છે. કઠોર અને મધુર વાતો કરનારી છે. અર્થપરા ચ
વદાન્યા- લોભી અને ઉદાર છે. અશ્મિન્ શ્લોકે વન્તતિલકા છન્દઃ
અસ્તિ ।

59 आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण
लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् ।
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना
छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥

दिवसना पूर्वार्धनी જેમ ખલ પુરુષની
મૈત્રી આરંભે મોટી અને પછી ક્રમે ક્રમે
ઓછી થનારી હોય છે. (જ્યારે) દિવસના
ઉત્તરાર્ધની છાયાની જેમ સજ્જન પુરુષની
મૈત્રી ક્રમે ક્રમે વૃદ્ધિ પામનારી હોય છે.

શબ્દાર્થ: આરમ્ભગર્વી ક્રમેણ ક્ષયિણી, ચ પરા લઘ્વી પશ્ચાત
વૃદ્ધિમતી- આરંભે મોટી અને પછી ક્રમે ક્રમે ઓછી થનારી હોય છે.
દિનસ્ય પર્વાર્ધ-પરાર્ધભિન્ના છાયા ઇવ મૈત્રી खल-सज्जनानाम-
दिवसना उत्तरार्धनी छायानी જેમ સજ્જન પુરુષની મૈત્રી ક્રમે ક્રમે
વૃદ્ધિ પામનારી હોય છે. કવિની મનુષ્ય અને તેના પડછાયાની
અવલોકન શક્તિ અને તેમાંથી કાઢેલો જીવનનો નીચોડ ખરેખર
પ્રશંસનીય છે. જેમ સવારે સૂર્યોદય સમયે મનુષ્યનો પડછાયો
ઘણો લાંબો હોય છે. પણ જેમ જેમ બપોર થાય તેમ તેમ તે ટૂંકો
થતો જાય અને છેવટે તો દેખાતો બંધ પણ થઈ જાય છે. જ્યારે
દિવસના ઉત્તરાર્ધ ભાગમાં મનુષ્યનો પડછાયો જેમ દિવસ
આથમતો જાય તેમ લાંબો થતો જાય છે. દુર્જનો સવારની છાયા
જેવા હોય છે. તકલીફ પડે કે તરત અદૃશ્ય થવા માંડે. જ્યારે
સજ્જનો દીર્ઘ થતી છાયાની જેમ છેક સુધી સાથ નીભાવે છે. આ
શ્લોકમાં ઉપજાતિ છન્દ છે.

60. आज्ञा कीर्तिः पालनं ब्राह्मणानां
दानं भोगो मित्रसंरक्षणं च ।

येषामेते षड्गुणाः न प्रवृत्ताः
कोऽर्थस्तेषां पार्थिवोपाश्रयण ॥

જેઓમાં આજ્ઞા, કીર્તિ, બ્રાહ્મણોનું પાલન, દાન,
ભોગ અને મિત્રનું રક્ષણ – આ છ ગુણો રહેલા નથી,
તેમને રાજ્યાશ્રયનો શો ફયદો છે?

શબ્દાર્થઃ કઃ અર્થઃ તેષાં પાર્થિવ ઉપાશ્રયેણ- તેમને રાજ્યાશ્રયનો શો
ફયદો છે? અર્થાત્ – રાજાના અધિકારિઓમાં આ છ ગુણો હોવા
જરૂરી છે. અન્યથાં રાજાનું રાજ્ય લોકમાં પ્રસિદ્ધિ ન પામે અને
અધિકારિઓ મદાન્ધ બની જાય છે. આ શ્લોકમાં શાલિની છન્દ છે.

નીતિશતક અહીં પૂર્ણ થાય છે.
નમસ્કાર અને ધન્યવાદ